

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2789-6919/08/77-80>**Songül Ramiq qızı Salahlı**

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

Magistrant

salahlisongul98@gmail.com

AZƏRBAYCANIN SAĞLAMLAŞDIRMA TURİZMİNDƏ MÜALİCƏVİ MİNERAL SULARIN ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycanın sağlamlaşdırma turizmində müalicəvi mineral suların əhəmiyyəti və onun turizmə yararlılığı araşdırılmışdır. Tədqiqat işində sağlamlaşdırma turizminin müasir vəziyyətinin tədqiqi və müalicəvi suların rolunun təhlil edilməsi tədqiqat işinin əsas məqsədlərindən hesab edilir. Tədqiqatın nəticəsində Azərbaycanın mineral sularının sağlamlaşdırma turizmində tibbi əhəmiyyəti izah edilmişdir. Bu sahədə dövlətin gördüyü işlər və gələcək inkişaf perspektivləri diqqətə çatdırılmışdır. Sağlamlaşdırma turizmində müalicəvi sulardan turizm resursları kimi istifadə edilməsi tədqiqat işinin arşdırılması zamanı qarşıya qoyulan hədəflərdəndir.

Azərbaycanın sağlamlaşdırma turizmində müalicəvi sulardan istifadənin səmərəli qiymətləndirilməsinin aparılması vacibdir. Sağlamlaşdırma turizmində mineral sulardan istifadə edilməsində qarşıya çıxan problemlər tədqiq edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar sağlamlaşdırma turizmində müalicəvi sulardan gələcəkdə perspektiv istifadə üçün geniş imkanlar verəcəkdir.

Açar sözlər: *sağlamlaşdırma turizmi, kurort-sanatoriya, turizm resursları, mineral sular, termal bulaqlar.*

Songul Ramiq Salahli

THE IMPORTANCE OF MEDICINAL MINERAL WATERS IN HEALTH TOURISM OF AZERBAIJAN

Abstract

This article indicates the importance of medicinal mineral waters in health tourism of Azerbaijan and its suitability for tourism. The study of the current state of health tourism and the analysis of the role of medicinal waters are considered to be the main objectives of the research. As a result of the study, the medical importance of mineral waters in health tourism of Azerbaijan is explained. The work done by the government in this area and the prospects for future development are highlighted. The use of therapeutic waters as health resources in health tourism is one of the goals of the research.

It is important to conduct an effective assessment of the medicinal waters usage in health tourism of Azerbaijan. The problems encountered in the use of mineral waters in health tourism have been studied. The data obtained from the study will provide ample opportunities for future use of therapeutic waters in health tourism.

Key words: *medical tourism, resort-sanatorium, tourism resources, mineral waters, thermal springs.*

Giriş. Qlobal iqtisadi sektorlardan biri olan turizm sənayesində sağlamlıq turizminə duyulan tələbat zaman keçdikcə artmaqdadır. Qlobal sağlamlaşdırma turizminin ümumi turizm sənayesində birbaşa payı təxminən 10%-dən çox hesab edilir. Hər il dünya üzrə milyonlarla insan sağlamlığının bərpa üçün müxtəlif destinasiyalara səyahət edirlər. Sağlamlaşdırma turizmində resurs kimi istifadə edilən mineral sular öz bioloji aktiv xüsusiyyətləri ilə fərqlənən, tərkibində həll olmuş müxtəlif kimyəvi komponentlər iştirak edən insan orqanizminə fizioloji cəhətdən təsir göstərən yeraltı sular hesab edilir [7].

Azərbaycan Respublikası təbii turizm ehtiyatlarından bərpa, profilaktika və müalicə məqsədi ilə istifadə etmək üçün sağlamlaşdırma turizmində əlverişli şəraitə malikdir. Azərbaycanda 1000-dən çox mineral, termal su yatağı var və onlardan çoxu hələ də istismar olunmayıb. Sahib olduğu resurslara əsasən söyləmək olar ki, Azərbaycan istər regional, istərsə də qlobal miqyasda özünü müalicə-sağlamlıq

turizmi ölkəsi kimi tanıda bilər. Ölkəmiz bu sahədə xammal rolunu oynaya bilən duz mağaraları, palçıq vulkanları ilə yanaşı mineral termal bulaqlarla da zəngindir [Yeganlı S.T. 2006, s. 103].

Azərbaycan Respublikasında mineral termal suların əsas yataqları Abşeron yarımadası, Böyük Qafqaz regionu, Qobustan-Şamaxı, Naxçıvan, Xəzəryanı, Quba, Lənkəran-Masallı zonalarındadır. Mütəxəssislərin fikrincə, son dövrlərdə termal mineral sulardan müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində geniş istifadə olunur [Jafarov A. 2014, s.1].

Mineral sular qaz tərkibinə görə aşağıdakı kimi müxtəlif qruplarda təsnifləşdirilir.

Karbonlu mineral sular- Karbonlu mineral suların tərkibində karbon qazının (CO₂) miqdarı 250-300 mq-a qədər olmaqla Azərbaycanda tədqiq olunmuş müalicəvi mineral su mənbələrinin 35%-dən çoxunu əhatə edir. Bu sular müalicə əhəmiyyətli xüsusiyyətlərinə görə böyrək, həzm sistemi və qaraciyər orqanlarının xəstəliklərində faydalıdır [Kazımov S. M. 2007, s. 138].

Hidrogen-sulfidli mineral sular- Bu sular tərkibində olan kükürdün miqdarına görə dəri xəstəliklərinin müalicəsində daha çox effekt verir. Xalq arasında bu sulara kükürlü mineral sular da deyilir və daha çox Azərbaycan Respublikasının Abşeron, Talış bölgəsində və Naxçıvan MR-da rast gəlinmişdir.

Azot (N) tərkibli sular- Yüksək müalicəvi xüsusiyyətlərə malik olan azotlu sulardan sağlamlaşdırma turizmində əhəmiyyətli resurs kimi istifadə edilir. Azərbaycanda yerləşən azot tərkibli mineral sulara Lənkəranda “Alaşa”, “Meşəsu”, “Bigəvər”, Qubada “Xaltan” və s. nümunə göstərmək olar.

Dəmirli mərgümlü sular- Bu sular öz müalicəvi xüsusiyyətlərinə görə aktiv farmakoloji təsirə malik olmaqla geniş istifadə edilir. Suyun tərkibində olan dəmirin, mərgümlü miqdarı çox olduğundan mədə-bağırsaq sisteminin xəstəlikləri ilə yanaşı, uroloji xəstəliklərin müalicəsində geniş istifadə edilir. Azərbaycanda dəmirli-mərgümlü sulara Şamaxı rayonundakı “Cabani”, “Zarvan”, Tovuz rayonundakı “Donuzdam”, Naxçıvandakı “Nəhcir” bulaqlarını aid etmək olar.

Metan qazlı (CH₄) sular- Metan qazlı sular, əsasən, Azərbaycanın neftli-qazlı rayonlarında geniş yayılmışdır. Metanlı suların müalicə xüsusiyyətləri indiyədək yaxşı öyrənilməmiş amma buna baxmayaraq metanlı suların çoxu yel, dəri, daxili orqanların iltihabı və dayaq-hərəkət orqanlarının müalicəsi üçün geniş istifadə edilir.

Radon qazlı (Rn) mineral sular- Yeraltı suların tərkibində radioaktiv elementlərin olması suyun müalicəvi xüsusiyyətini yüksəldir. Kəlbəcər rayonunda yerləşən “Bağırsağ” adlanan mineral su radonlu mineral suların ən geniş yayılmış növüdür. Azərbaycanda mineral suların tərkibində radon qazının yüksək olması gələcəkdə bu suların müalicə turizmində istifadəsinə imkan verir [Health tourism in Azerbaijan. 2021, s. 40].

“Qalaaltı” mineral suyu Azərbaycan Respublikasının Şabran rayonunda yerləşən maddələr mübadiləsi, öd kisəsi, mədə-bağırsaq, böyrək xəstəlikləri kimi bir çox xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilən mineral sudur. Suyun tərkibində naftə və bitum turşularının olması onun müalicəvi əhəmiyyətini xüsusilə artırır. “Qalaaltı” suyu həm də soyuqdəymə ilə bağlı bir çox xəstəliklərin müalicəsi üçün faydalıdır. “Qalaaltı” daşəridici xüsusiyyətə malik olmaqla eyni zamanda, iltihab əleyhinə müsbət təsir göstərir.

Azərbaycanın Gədəbəy rayonu ərazisində bir çox mineral sular vardır ki, onlar da öz müalicəvi əhəmiyyətinə görə xüsusilə seçilir. Bu mineral sulardan bu ərazidə yaşayan almanlar və XIX əsrdə ruslar içməli su kimi istifadə etmişlər. “Slavyanka-1” mineral suyu Azərbaycan bazarına yeni daxil olmuş mineral su hesab edilir. Bu suyun tərkibində insan orqanizminə müsbət təsir edən bir çox minerallar vardır. Abşeron yarımadasında yerləşən “Şıx”, “Suraxanı” mineral suları tərkibində olan yod-brom və başqa güclü təsiredici maddələrin miqdarına görə yüksək müalicəvi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının müalicəvi mineral mənbələrindən olan Masallı rayonunda yerləşən məşhur “İstisu” bulağından müalicəvi əhəmiyyətinə görə mədə-bağırsaq, travmatik ağrılar, oynaq ağrıları və artroz kimi fəsadların müalicəsində istifadə etmək olar. Eyni zamanda suyun müalicəvi xüsusiyyətlərinə görə ondan göbələk, hipertoniya, pisarioz, ekzema, neyrodermit, böyrək, sidik yolları, habelə prostatit, radikulit, öd, qaraciyər və ginekoloji xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilir [6].

Azərbaycan Respublikasının Kəlbəcər rayonu mineral sularla zəngindir. Təkcə Tərtər çayın qolu sayılan Tutqunçay dərəsində təxminən 400-ə yaxın müalicəvi mineral sulara rast gəlinir ki, bu da ərazinin unikallığını artırır. Qarabağ yaylasının şimal-qərb hissəsində 2200 m yüksəklikdə Tərtər çayın

sağ sahilində alp çəmənliklərində İstisu balneolji kurortu yerləşir. “İstisu” mineral suyundan müalicə məqsədilə içilməsi ilə yanaşı, həm də müalicə zamanı vanna kimi istifadə etmək olar. İstisu mineral bulaqlarının suyundan mədə-bağırsaq, maddələr mübadiləsi pozğunluqları, habelə sinir sistemi, dayaq hərəkət orqanları, uroloji və ginekoloji xəstəliklərdə müalicə məqsədilə istifadə olunur. Eyni zamanda mineral bulaqların suyundan əldə edilən duzlardan qaraciyər, öd, qastrit, xroniki qəbizlik və s. kimi xəstəliklərin müalicəsində resurs kimi istifadə olunur. “Turşsu” və “Şırlan” mineral suları qaraciyər, mədə-bağırsaq, öd kisəsi və tərkibindəki dəmirin miqdarına görə qan azlığı xəstəliklərində müalicəvi əhəmiyyətə malikdir [4].

Azərbaycan Respublikasının mineral sular muzeyi hesab edilən Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində irili-xırdalı təxminən 200-dan artıq mineral bulaqlar vardır ki, onların da əksəriyyəti Şərqi Arpaçay, Əlincəçay, Gilançay, Qaradərə ilə Əylis çaylarının vadilərində yerləşir. Darıdağ mineral bulağı karbonlu, mərgümlü, yüksək minerallaşmış xlorlu-hidrokarbonatlı-natriumlu sular qrupuna aid edilməklə dünyada məşhur olan İtaliyadakı “Cənubi Tirol”, “Ronçenyo”, Fransadakı “Lua-bulbul” mərgümlü mineral sularından istər keyfiyyət, istərsə də çıxma debitinə görə yüksək olması ilə seçilir. Darıdağ termal mineral suyu əsasında yaradılan müalicəxanada xəstələr ürək-damar xəstəlikləri, dayaq-hərəkət orqanları, periferik əsəb sistemi, dəri, ginekoloji və s. xəstəliklərdən müalicə üçün vanna qəbul etməklə müalicə olunurlar [Baqirov F. 2008, s. 26].

Şahbuz rayonu ərazisində məşhur olan “Badamlı” mineral suyu mədə-bağırsaq, sidik yolları, qaraciyər və öd kisəsi xəstəliklərinin müalicəsində istifadə üçün əhəmiyyətlidir.

“Sirab” mineral suyu həm daxili xəstəliklərin müalicəsində, həm də süfrə suyu kimi əhəmiyyətlidir. Sutka ərzində 0,1-0,2 litr miqdarında mədə-bağırsaq, qaraciyər, qoturluq və digər xəstəliklərin müalicəsi üçün içməyə yararlıdır.

“Vayxı” mineral bulağı daxili xəstəliklərin müalicəsində, xüsusilə qaraciyər hepatiti, öd kisəsi iltihabı, xroniki qastritlər, xroniki kolitlər və s. kimi xəstəliklərin müalicəsi zamanı istifadə edilir. Osmotik qatılığına görə insandakı qan plazmasının qatılığına uyğun gəlməsi onu digər mineral sulardan fərqləndirir [Baqirov F. 2008, s. 32].

Azərbaycan Respublikasında olan mineral sulardan götürülən nümunələrin analizi nəticəsində “İlisu” bulağının suyunun müalicəvi süfrə suyu və vanna müalicəsində istifadəsi üçün əhəmiyyətli olduğu aşkara çıxarılmışdır. Mineral sudan mədə, onikibarmaq bağırsağın yüngül formalı yaraları, mədənin sektor funksiyasının normal və yüksək fəaliyyəti, qaraciyər, öd yollarının xroniki xəstəlikləri, xroniki kolit, enterokolitlər, maddələr mübadiləsi pozuntusu, şəkərli diabet, xroniki pankreatit kimi müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində istifadə etmək olar.

“Xaltan” termal bulağının analizinin nəticəsinə əsasən su kimyəvi tərkibinə görə zəif sulfidli olmaqla bərabər, zəif minerallaşmış müalicəvi süfrə suyu kimi təsdiqlənmişdir. Bu suyun temperaturunun 400°C-dən yüksək olması ondan vanna müalicəsində istifadə etməyə imkan verir. Suyun daxilə qəbulu qaraciyərin, öd yollarının xroniki xəstəlikləri, şəkərli diabet, mədənin sektor funksiyasının normal və yüksək fəaliyyəti, piylənmə, xroniki kolit və enterokolitlər, maddələr mübadiləsinin pozulması, mədənin və onikibarmaq bağırsağın yüngül formalı yaraları, xroniki pankreatit kimi xəstəliklərin müalicəsində istifadə üçün yararlıdır [Health tourism in Azerbaijan. 2021, s. 47].

Nəticə Azərbaycan Respublikasında mineral suların tərkibinin müxtəlifliyi və onların debitinin yüksək olmasına baxmayaraq onların potensialından müalicə sağlamlıq turizmində zəif istifadə edilir. Mineral suların bir çoxunun ərazisində kurort sanatoriya komplekslərinin inşası onlardan sağlamlaşdırma turizmində gəlir əldə edilməsini məqsədəuyğun hesab edir. Tədqiqatçılar tərəfindən Azərbaycanda olan mineral suların az istifadə edilməsinin səbəbləri araşdırılmışdır. Mineral sulardan sağlamlaşdırma turizmində istifadə üçün yetərli infrastrukturun qurulmaması onun müalicəvi imkanlarından istifadəni azaldır. Azərbaycanda mineral sulardan az istifadə olunmasını nəzərə alaraq aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Mineral suların infrastruktur sahələrinin olmaması və əksəriyyətinə gedən yolların bərbad olması - Relyefin meyilliliyinin çox və mürəkkəb olması ondan istifadə imkanlarını çətinləşdirməklə yanaşı daha çox vəsait cəlb olunmasını tələb edir. Dağlıq ərazilərdə yerləşən mineral bulaqların ətrafında infrastrukturun olmaması onlardan az istifadə olunmasına şərait yaradır.

2. Mineral suların ətrafında anti-sanitar vəziyyətin yaranması və bu sahəyə nəzarətin olmaması- Mineral sulardan geniş miqyasda kortəbii vəziyyətdə istifadə olunması, kommunal xidmətlər olmadığına görə ətraf mühitə atılan tullantılar anti-sanitariya vəziyyəti yaradır.

Ədəbiyyat

1. "Health tourism in Azerbaijan - current situation and development prospects", report, Baku, 2021, 184 pages.
2. Bəgirov F. (2008) "Natural resources of Nakhchivan" Nakhchivan "Sharq qapısı", 2008, 102 pages.
3. Jafarov A. (2014) "The territory of Azerbaijan is rich in thermal, mineral and industrial water resources" (article). Baku, "Zaman" 2014-19 April.-№ 75.-P.13.
4. <http://eco.gov.az/en/tebii-servetlerimiz/mineral-sular-> Official website of the Ministry of Ecology and Natural Resources.
5. <https://tourism.gov.az/> - Official website of the State Tourism Agency of the Republic of Azerbaijan.
6. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/azerbaycanin-mualicevi-mineral-sulari-> "Therapeutic mineral waters of Azerbaijan" (article)
7. [https://www.statista.com/statistics/1013813/leading-medical-tourism-countries-value/-](https://www.statista.com/statistics/1013813/leading-medical-tourism-countries-value/) Statista's official website.
8. Kazimov SM, Safarov AV, Tagiyev II, Abasov MM (2007) "General hydrogeology" Baku, "ADNA".
9. Medical Tourism Market -Global Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends and Forecast 2017-2025. TMRGL 900. December..
10. Tontuş O.H. Health tourism in the world" Istanbul, "Saturk yayını".
11. Yeganlı S.T., Hacıyev E.M. (2006) "Tourism" Baku: International University.

Rəyçi: i.ü.e.d. Asiman Quliyev

Göndərilib: 07.03.2022

Qəbul edilib: 12. 04.2022